

Vaverková, Zuzana

Kroužkový závěs k basinetu ze zámku Hluboká

Archaeologia historica. 1991, vol. 16, iss. [1], pp. 379-384

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/139950>

Access Date: 15. 11. 2024

Version: 20241115

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

Kroužkový závěs k basinetu ze zámku Hluboká

ZUZANA VAVERKOVÁ

Při revizi inventáře zbrojnice zámku Hluboká nad Vltavou prováděné v souvislosti s její reinstalací došlo k několika zajímavým objevům. Nejcennějším z těchto předmětů je kroužkový závěs k přilbě — basinetu — asi z poloviny 14. století. Až donedávna nikdo netušil, co se skrývá pod lakonickým a nepřesným názvem „Kragen“ uvedeným ve Schwarzenberském inventáři z roku 1898 v oddílu kroužkových zbrojí. Závěs sám byl namotán na dřevěnou podložku, čímž byl potlačen jeho tvar i provedení. Při pravidelných inventurách se pouze zkontroloval jako kus a byl považován pouze za jedno z mnoha torz kroužkových zbrojí, která se na Hluboké vyskytují. Teprve po jeho sejmutí před konzervací se ukázalo, že jde patrně o něco pozoruhodnějšího, ačkoli přesné určení předmětu nebylo, vzhledem k nedostatku srovnávacího materiálu, jednoduché. Teprve po pečlivém prostudování dostupné literatury se mi podařilo určit, že jde o kroužkový závěs k přilbě z poloviny 14. století — basinetu.

V již zmiňovaném inventáři z roku 1898 není uvedena ani datace, ani provenience, ani způsob nabytí. Žádné doplňující údaje se zatím nepodařilo najít ani při archivním průzkumu. Proto je možné tyto údaje pouze odhadnout na základě včlenění nálezů do vývojové řady ochrany hlavy. Tato tematika je v české odborné literatuře zatím nezpracovaná a proto je snad vhodné se o vývoji přileb a jejich kroužkových doplňků zmínit podrobněji.

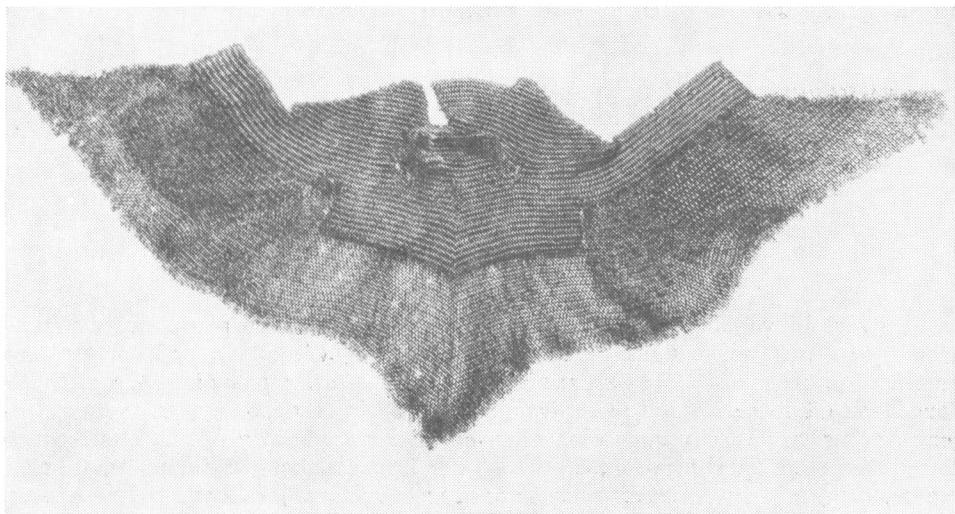
Přímým předchůdcem basinetu je normanská přilba, která se objevuje v souvislosti se zdokonalováním výrobních technologií kolem roku 1000. Na rozdíl od předchozích typů nýtovaných z několika dílů byly normanské přilby vyráběné z jednoho plátu železa.

Používaný název normanská přilba vznikl hlavně pod vlivem tapiserie z Bayeux z konce 11. století, která je nejbohatším ikonografickým pramenem o těchto přilbách. Ve skutečnosti se tento typ přilby používal i ve východní části střední Evropy. Nádherně zachovalý exemplář této přilby nalezený roku 1864 u olomouckého probošství je nyní ve sbírkách Uměleckohistorického muzea ve Vídni (kat. č. A 41).

Zmiňovaná tapiserie z Bayeux ukazuje, že normanská přilba byla zpravidla nošená přes kápi, která byla pevně spojená se zbrojním kabátcem (něm. Haubert či Hauberck). Nejednalo se zatím o kroužkovou zbroj, ale o zbroje šupinové typu karacény — kožený oblek s našitými či nanýtovanými kovovými destičkami. Tímto způsobem byla zajištěna ochrana celé hlavy s výjimkou obličejové části.

Kroužkové pletivo začíná nahrazovat šupinové a podobné zbroje ve střední Evropě kolem roku 1150. Byla to však i tehdy velmi nákladná záležitost, což bránilo jejímu všeobecnému rozšíření. Teprve koncem 12. století se stává kroužková zbroj běžnější.

Základní částí zbroje té doby (až asi do poloviny 14. století) byla kroužková košile, jejíž nedílnou součástí byla v naprosté většině případů i kroužková kapuce. Ačkoli se v průběhu tohoto dlouhého období několikrát měnila délka i střih kroužkové košile, kapuce zůstává beze změn. Kryla hlavu a krční partie včetně brady, nezakrytou nechává pouze obličejovou část. Velmi názorné vyobrazení kroužkové košile

Obr. 1. Kroužkový závěs k basinetu nalezený na Hluboké, celkový pohled na rozvinutý závěs.

spojené s kapucí je například v rukopise Kralovské knihovny v Londýně (sign. 2.A.XII). Neméně ilustrativní je i náhrobek sira Johana D'Aubernoun v kostele Stoke D'Aubernoun v hrabství Surrey.

Koncem 12. století se přes kroužkovanou kápi začíná nosit nový typ přilby — přilba hrncová (něm. Topfhelm). Na rozdíl od předchozího typu ji používali výlučně rytíři — postupem času se stala symbolem rytířstva. Přestože poskytovala dokonalou ochranu, měla četné nevýhody, především velkou hmotnost a špatný výhled. Vzdor tomu byla velmi oblíbená, o čemž svědčí i to, že ji rytíři nosili i přes pozdější typ přilby — basinet, jak dokládá například postava spícího strážce božího hrobu v chrámu sv. Mikuláše v Hagenau (původně u sv. Štěpána ve Štrasburku). Sloužila tedy v tomto případě jako doplňková ochrana nasazovaná pouze do vlastní bitvy. Jiným důkazem neochoty rytířů vzdát se hrncové přilby je i výroba těchto přileb z kůže. Opět se nosily přes basinet a v tomto případě měly spíše funkci dekorativní a symbolickou než ochrannou.

Je zajímavé, že z tohoto kdysi velmi rozšířeného druhu přilby se do dnešních dnů v Evropě dochovalo pouze kolem třinácti exemplářů — nejstarší je ve sbírkách Muzea německých dějin v Berlíně.

Pěší a neurození bojovníci používali buď přilbu zvanou lebka (něm. Hirnhaube) nebo ranných forem železného klobouku. I tyto přilby byly nošené přes, výjimečně (některé lebky) i pod kroužkovou kápi.

V první polovině 14. století vzniká basinet (něm. Beckenhaube nebo Kesselhaube, angl. a fr. bassinet, česky někdy nazývaný „šlap“). Jde vlastně o návrat k normanskému typu přilby, ovšem pod vlivem zkušeností a dobových podmínek na válečných, na vyšší kvalitativní úrovni. Především se zvětšil objem zvonu přilby, který je po stranách přetažený přes líce a vzadu kryje nejen týl, ale někdy i krční partie, kde však bývá mírně vykrojený, aby nebránil volné pohyblivosti hlavy. Hlava je tedy touto přilbou plně chráněná s výjimkou obličeje.

Zvon přilby byl věčítý nebo kuželovitě vybíhající vzhůru. Uvnitř byla přilba vyložena prošívanou textilní vložkou, která jednak umožňovala pohodlnější nošení, jednak svým tlumícím účinkem přispívala k ochranné funkci. Basinet byl ve 14. století nejrozšířenějším typem přilby a používali jej bez rozdílu válečníci všech stavů —

rytífi stejně jako jejich družina či pěchota a městská domobrana. To dokumentují například miniatury ve štrasburském rukopisu „Schwörbrief“ z roku 1399, které zobrazují raprorečníky štrasburských cechů, stejně jako rytina od G. A. Seupela z roku 1392.

Na přilbu navazoval kroužkový závěs (něm. Helmbrünne nebo Halsbrünne), který již nebyl součástí kroužkové košile, ale přilby. Závěs byl podšíť textilní podložkou, jejíž horní děrovaný okraj zesílený kůží sloužil k připevnění na basinet. Otvory se nasadily na úchyty na přilbě, kterými byla poté protažená šňůra, patrně spletená z tenkých drátků a tím byl závěs pevně spojen s přilbou. Úchyty tvořila oka, případně trubičky (něm. Kloben) nanýťované na postranní a dolní okraje přilby. Způsob upevnění závěsu na přilbu je dobře patrný na již zmiňované postavě strážce božího hrobu v Hagenu a též na vyobrazení krále Saula v latinské bibli z kapitulní knihovny u sv. Víta v Praze (fol. 104).

Kroužkový závěs složený z nýťovaných kroužků splýval až na ramena a kryl i horní část hrudi a zad. Nahore zpravidla končil na úrovni brady. Další zlepšení ochrany obličeje představoval kryt nosu (něm. Nasale, Breteche) — anatomicky tvarovaná železná destička. Dole byla připevněna k pletivu závěsu (v místech brady) a nahore se zavěšovala na hák nanýťovaný do čelní části zvonu přilby. Tento způsob ochrany používaný v letech 1330—1370 se příliš neujal — snad nejvíce v Německu — ale ani tam ne všeobecně. Obdobná ochrana se občas vyskytla i výlučně z kroužkového pletiva, jak dokládá například náhrobek Günthera ze Schwazburgu v dómu ve Frankfurtu nad Mohanem (1352) nebo socha na památníku Mastina LI. ve Veroně a též náhrobek Jana z Falkensteinu v Norimberku (kolem r. 1365).

Od poloviny 14. století se objevuje, opět především v Německu, dokonalejší ochrana obličeje — klapkové hledí (něm. Klappvisier). Podobně jako nasal je zavěšováno na hák na čele zvonu přilby doplněný zajišťovací páčkou. Hledí bývala původně plochá s úzkými průzory a malými dýchacími otvory.

Jak ukazují četné dobové knižní ilustrace zobrazující bojové výjevy, většina ozbrojenců tato zdokonalení neužívala (např. Codex Balduini Trevirensis a bible Velislavova). Patrně příliš omezovala jak výhled, tak dýchání, což bylo pravděpodobně v boji důležitější než zvýšená ochrana obličeje. Variantou hledí klapkového bylo tak zvané hledí mřížové zachycené například na obraze „Zmrtvýchvstání“ od Mistra treboňského. Toto hledí neomezovalo dýchání ani podstatně výhled, chránilo ovšem jen před sečnými ranami.

Jiný způsob přídavné ochrany obličeje je řešený z kroužkového pletiva. Jde vlastně o kroužkovou roušku zapletenou dole a po jedné straně do pletiva závěsu. Volnou stranu bylo možné upevnit háčkem tak, že pletivo překrývalo ústa a část nosu (podobně jako chirurgická rouška). Mimo boj se háček odepl a rouška splývala volně po straně obličejového výřezu a ponechávala jej volný.

Obtůze s dýcháním u klapkového hledí zmenšuje protažení části hledí před ústy do tvaru nejprve tupého, později protáhlejšího „čumáku“. Tím se zvětšila plocha pro umístění dýchacích otvorů a byl umožněn volnější přístup vzduchu. Jiným významným vylepšením bylo vytvoření snímáčího hledí (něm. Absteckvisier) v druhé polovině 14. století v Itálii. Toto hledí bylo upevněné po stranách na přilbu pomocí závlaček, jejichž vytažení umožňovalo hledí snímat.

Nejrozšířenější variantou basinetu s podobným hledím byla „psí kápě“ (něm. Hundsgugel, angl. Houndskul). Za svůj název vděčí špičatě vpřed vytaženému hledí, které připomíná psí čenich a podobě zvonu přilby s tehdy nošenou textilní kápi (něm. Gugel).

Zvon přilby bývá obvykle zakončen do výšky vytaženou špičkou, u pozdějších forem probíhá týlní linie téměř svisle. Špičatý zvon dobře chránil proti úderům vedeným shora, které po něm snadno sklouzávaly. Nejdůležitější novinkou je kom-

binované upevnění hledí. Jedná se sice o obdobu snímacího hledí (má také po stranách závlačky), ovšem v přípevněném stavu se může odklápět směrem vzhůru na dvou po stranách umístěných čepch a tím otevře velké zorné pole. Bojovník tedy mohl volit podle situace, zda hledí spustí, odklopí nebo (po vytažení závlaček, často pojištěných proti ztrátě řetízky) zcela sejme. Ochranu krku a ramenních partií u „psí kápě“ zajišťuje kroužkový závěs upevňovaný stejně, jak již bylo popsáno výše. Tento typ přilby se v Itálii a západní Evropě používal až asi do roku 1420, v Německu patrně asi o dvacet let déle. Krásný exemplář „psí kápě“ dokonale zachovaný včetně kroužkového závěsu je ve slavné Wallace Collection v Londýně.

Kolem roku 1400 vzniká v Itálii a v západní Evropě z basinetu vrcholný článek této vývojové větve přileb — „grand bassinet“ neboli velký basinet. Dosavadní krytí krku a brady kroužkovým závěsem je zde nahrazeno železnými pláty. Z nich složený dvoudílný límeč sahá přes krk a ramena a kryje i horní části hrudi a zad. Podobné pláty se vyskytly i u některých pozdních „psích kápí“.

Kroužkový závěs nalezený na Hluboké je složený výhradně z nýtovaných kroužků. Podle exponovanosti jednotlivých částí lze rozeznat trojí hustotu pletiva. Okraje jsou zdobeny řadami mosazných kroužků, v zádové části je z mosazných kroužků vypletený křížek. V obličejové a krční partii má nejhustší pletivo charakter typický pro kroužkové zbroje italské práce zvané „maglia ghiazzarina“ a nese pravděpodobně stopy pokovení buď cínem nebo dokonce stříbrem. Zvláštní ochrana úst (rouška) je neúplná, chybí i háček na zapínání.

Velký límcový díl je směrem dolů zašpičatělý, vzaďu dělený, uzavírací sponky chybí, stejně jako textilní podložení a kožené lemy. Přesto je kroužkové pletivo mimořádně dobře zachované.

Přesná datace je vzhledem k naprostému nedostatku srovnávacího materiálu vyloučená. Dosavadní pátrání po dalším kroužkovém závěsu ve Vojenském muzeu v Praze i ve velkých sbírkách zbraní (Konopiště, Opočno) bylo zatím bezvýsledné. Je tedy pravděpodobné, že hlubocký závěs je na našem území unikátní, pokud snad někde neleží zapomenutý v depozitáři podobně jako tomu bylo na Hluboké. Při lhostejnosti ke starým zbráním, která donedávna vládla a leckdy ještě přežívá, by to nebylo nic nemožného.

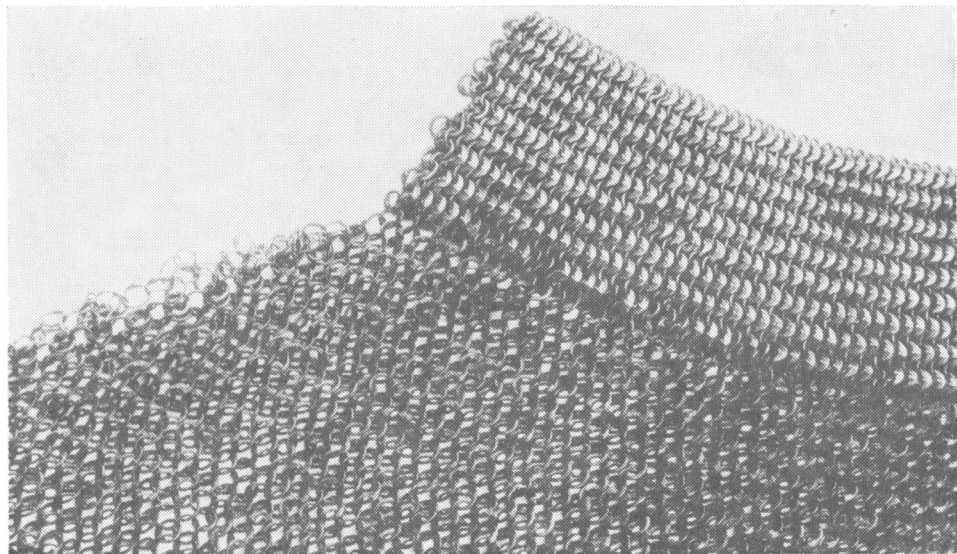
Z literatury jsou známé kroužkové závěsy uložené ve sbírkách v Coburgu, v Landesmuseum v Zürichu, ve zbrojnici v Churburgu a snad ve Florencii. Jeden závěs k basinetu je i v bohatých sbírkách Musea německých dějin v Berlíně pod inventárním číslem W 3971. Ten je hlubockému velmi podobný tvarem, odstupňovanou hustotou pletiva i zdobením mosaznými kroužky. Je datovaný kolem roku 1360 a jako provenience je uváděno Německo. Hlubocký exemplář bude patrně ze stejného období, tedy zhruba z poloviny 14. století. Provenience by mohl být snad italské, vzhledem k druhu pletiva. V tom případě by mohl vpletený mosazný křížek být značkou vycházející ze znaku města Milána, slavného zbrojířského střediska. Tomu, že jde spíše o značku než o ozdobu odpovídá jeho umístění v zádové části. Jiným městem, jehož znak by mohl křížek stylizovaně opakovat, je Vídeň, jejíž zbrojářská minulost také není nikterak skromná.

Několik kroužků z poškozených míst závěsu bylo dáno na metalografický rozbor. Jeho výsledky však nebyly ještě v době odevzdání rukopisu této práce k dispozici. Výsledky rozboru a případná další zjištění se tedy pokusím publikovat při nejbližší vhodné příležitosti.

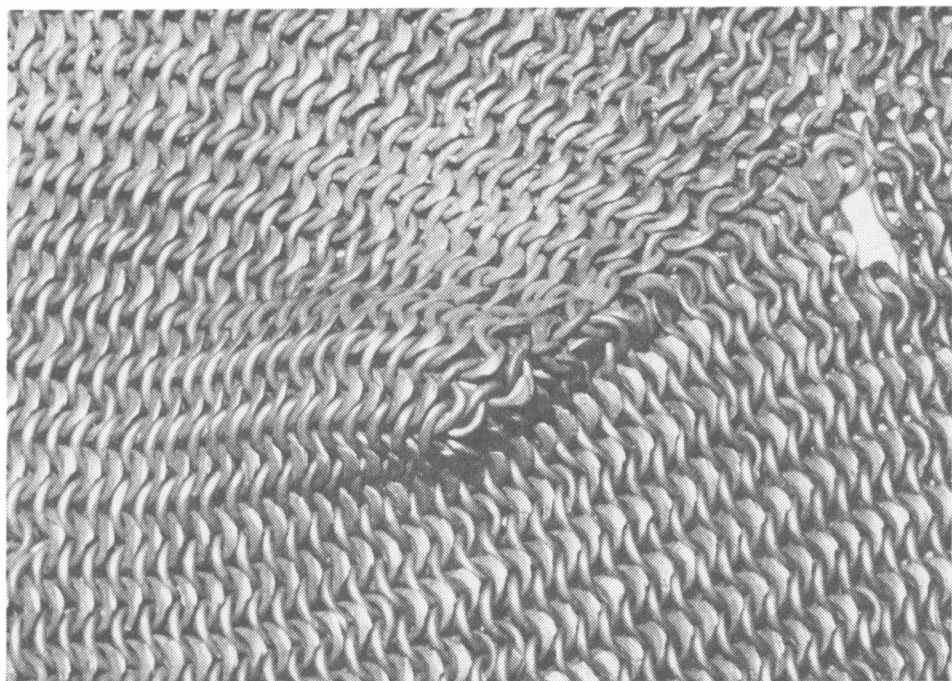
Prameny a literatura

Schwarzenberský inventář z roku 1898, díl Harnisch.

BOEHEIM, Wendelin: Handbuch der Waffenkunde, reprint originálu z roku 1890, Leipzig 1983.

Obr. 2. Detail zádové části závěsu, na okraji patrné lemování mosaznými kroužky, nejhustší a středně husté pletivo.

Obr. 3. Detail nejhustšího pletiva v oblasti brady (připojení roušky), pletivo typu „maglia ghiazzarina“.

DEMMIN, August: Kriegswaffen, Gera 1891.

– Kriegswaffen – Ergänzungsband, Wiesbaden, bez vročení.

– Kriegswaffen – Zweiter Ergänzungsband, Wiesbaden, bez vročení.

DURDÍK, Jan, DROBNÁ, Zoroslava, WAGNER, Eduard: Kroje, zbroj a zbraně doby předhusitské a husitské, Praha 1956.

MÜLLER, Heinrich, Europäische Helme, Berlin, bez vročení.

THOMAS, Bruno, GAMBER, Ortwin: Katalog der Leibrückkammer, I. Teil, Wien 1976.

WAWRZONOWSKA, Zdislawa, Uzbrojenie i ubór rycerski Piastów ślaskich od XII do XIV wieku, Łódź 1976.

ZELLER, Alfred P.: Waffen des Abendlands, München, bez vročení.

Zusammenfassung

Kettenschutz am Helm (cassis basinet) aus dem Schloß Hluboká

Der im Fundus des Staatsschlusses Hluboká nad Vltavou gefundene Kettenschutz setzt sich ausschließlich aus Nietringen zusammen. Nach der Exponiertheit einzelner Teile lassen sich drei verschiedene Geflechtlichten unterscheiden. Die Randteile sind mit mehreren Reihen von Messingringen verziert, im Hinterteil befindet sich ein aus Messingringen gestricktes Kreuz. Das dichteste Geflecht in der Gesichts- und Halspartie ist für das Ringrüstzeug italienischer Herkunft, sog. „maglia ghiazzarina“, charakteristisch. Der spezielle Mundschutz (Kinnblende) ist nicht vollständig, es fehlt ein Verschlussbaken.

Der im unteren Bereich spitzenförmig gestaltete große Kragenteil ist hinten geteilt. Es fehlen Verschlussspangen sowie Textilfutter und Ledersäume. Trotz dieser Beschädigungen ist das Geflecht des Kettenschutzes außerordentlich gut erhalten.

Zur Datierung wurde der Vergleich mit dem Kettenschutz am Helm (cassis basinet) aus den Sammlungen des Deutschen Historischen Museums (früher Museum für deutsche Geschichte) in Berlin (Inv.-Nr. W 3971) angewandt, der in seiner Form, der abgestuften Geflechtlichten, der Mundschutzform sowie in der Messingringverzierung dem von Hluboká sehr ähnlich ist. Er ist um das Jahr 1360 datiert und als Herkunftsgebiet wird Deutschland angegeben.

Das Exemplar von Hluboká kommt wahrscheinlich aus der gleichen Periode, d. h. ungefähr aus der Mitte des 14. Jahrhunderts. Dem entspricht auch der Vergleich mit der allgemeinen Entwicklung der Helme (cassis basinet) sowie der Kettenschutzarten in diesem Jahrhundert. Im Hinblick auf die Geflechtart könnte dieser Kettenschutz vielleicht von italienischer Provenienz sein. In diesem Falle könnte das Messingkreuz das Wappen der Stadt Milano sein, die als Mittelpunkt der Rüstungsherstellung bekannt ist. Zu der Auffassung, daß es sich eher um ein Wappen als um eine Verzierung handelt, trägt auch die Tatsache bei, daß das Kreuz im Hinterteil des Kettenschutzes angeordnet ist.

Obwohl der Helm (cassis basinet) mit Kettenschutz in seiner Zeit ein sehr verbreiteter Helmtyp war, wie davon das reiche ikonographische Material zeugt, sind die erhaltenen Exemplare von diesen Helmen und insbesondere von Kettenschutzarten selten, und zwar nicht nur bei uns, sondern auch auf dem ganzen Gebiet Europas. Deswegen ist der Dokumentationswert des Hlubokaer Fundes nicht genug zu würdigen.

Abbildungen:

Abb. 1. Kettenschutz am Helm (cassis basinet), der in Hluboká gefunden wurde. Gesamtansicht des abgewickelten Kettenschutzes.

Abb. 2. Detail des Kettenschutz-Hinterteils, am Rand ist das Einsäumen mit Messingringen erkennbar, das dichteste und mitteldichte Geflecht.

Abb. 3. Detail des dichtesten Geflechtes im Bereich des Kinnes (Kinnblende), Geflecht vom Typ „maglia ghiazzarina“.